

Kritik og kanon

om det vestlige kanonbegrebs historie

Eskildsen, Kasper Risbjerg

Published in:

Børnelitteratur : læsninger og undervisning 2004

Publication date:

2004

Document Version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Eskildsen, K. R. (2004). Kritik og kanon: om det vestlige kanonbegrebs historie. I D. Eriksen, A. Mølgaard, M. Søndergaard, & K. Thybu (red.), *Børnelitteratur : læsninger og undervisning 2004* (s. 11-23). Dansk Lærereforening.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kritik og kanon

Om det vestlige kanonbegrebs historie

Af Kasper Risbjerg Eskildsen

Kasper Risbjerg Eskildsen, f. 1972

Historiker og Carlsberg-forskningsstipendiat ved Afdeling for Historie, Københavns Universitet. Har været gæsteforsker ved forskellige universiteter i Tyskland og USA og forsker i europæisk idé- og lærdomshistorie.

I 1801 døde digteren Friedrich von Hardenberg, kaldet Novalis, af tuberkulose i en alder af kun 29 år. Novalis var afsavnets digter. Hans skrifter var drevet af hjemve, forvirring og søgen efter mening. Mest af alt savnede han gudernes nærvær. I en rationaliseret og sekulariseret verden kæmpede han for at genfinde åbenbaringens og drømmenes svundne virkelighed. Med poesien ville han åbne de himmelske porte og igen give guderne stemme. I sin *Blütenstaub* fra 1798 skrev Novalis:

Digter og præst var i begyndelsen det samme – og kun i senere tider har de adskilt sig fra hinanden. Den ægte digter er dog stadig præst, ligesom den ægte præst er forblevet digter – og hvorfor skulle fremtiden ikke bringe tingene tilbage til deres gamle tilstand?¹

I jagten på mening vendte Novalis sig til katolicismen, men hans digterpræster hørte ikke hjemme i nogen kirke. Forbilledet var ikke de romerske paver og kardinaler, men en protestantisk forfatter. Goethe var den nye tidsalders profet, eller med Novalis' ord, "den poetiske ånds sande statholder på jorden".² Goethes værker kunne overtage Bibelens rolle – ja Goethes *Wilhelm Meister* var en ny Bibel – for, igen med Novalis' ord: "Når ånden gør hellig, så er enhver ægte bog Bibel".³

Novalis stod ikke alene med sin vision. Drømmen om poesien og kunsten som en ny religion påvirkede hele det 19. århundredes tænkning.⁴ Kunsten overtog religionens sprog. Den blev genstand for andagt og pietet. Den forløste og forsonede. Museer blev bygget som græske templer. Koncertsale blev sammenlignet med kirker. Man tilbød helgenkårede kunstnere, kastede sig for deres fødder og gik i fakkeltog til deres hjem. Som skuespillerinden Johanne Luise Heiberg, der den 17. november 1842 blev bragt fra Det Kongelige Teater til sit hjem i Bredgade af en flok begejstrede tilskuere, der havde spændt sig foran hendes vogn, og fem dage senere blev hyldet af et fakkeltog af studenter, der i sang udråbte hende til den, der lig "Titania paa Tronen til Sandhed hæver Illusionen".⁵

13

Det 19. århundredes kunstreligion kunne imidlertid ikke genskabe hvad der var gået tabt. Selv katolikken Novalis måtte tilstå den jordiske kirkes nederlag. I et efterladt fragment fra 1799, *Die Christenheit oder Europa*, beskrev han pavekirkenes forfald og undergang. Reformationen, videnskaben og oplys-

ningstiden havde for altid lagt dette lykkelige i graven. Ingen ville længere bøje sig for fortidens tvungne fællesskab, og ingen kunne længere have tiltro til institutionens forvaltning af åbenbaringen. I sin efterfølgende roman *Heinrich von Ofterdingen*, udgivet posthumt i 1802, indrømmede Novalis åbent: "I den tidsalder, hvor vi lever, finder det umiddelbare samkvem med himlen ikke mere sted".⁶

I 1834 kunne Novalis' aftager, digteren Heinrich Heine, tage skridtet fuldt ud og erklære: "Hører I den lille klokke ringe? Knæl ned – man bringer sakramentet til en døende Gud".⁷ For Heine var Goethe også profet og hans *Faust* Bibel, men netop "tyskernes verdslige Bibel".⁸ Om sin samtids unge forfattere skrev Heine: "de er på engang kunstnere, tribuner og apostle. Ja, jeg gentager ordet apostel, for jeg kender intet mere betegnende ord".⁹

Heine skrev om tysk litteratur og filosofi for et fransk publikum i Pariser avantgarde tidsskriftet *Revue des Deux Mondes*. I England forkyndte Thomas Carlyle i 1840 nogenlunde samme budskab i en serie af forelæsninger *On Heroes and Hero Worship*. Ligesom Heine, hævdede Carlyle at gudernes og præsternes tidsalder var ovre. Hans videnskabelige samtid måtte i stedet sætte sin lid til litteraturens frelserkraft. Goethe var også et af Carlyles forbilleder, men han hyldede især Shakespeare og Dante. Om disse skrev han:

Shakespeare og Dante er poesiens helgener, i virkeligheden, hvis vi overvejer det, kanoniserede, så det er helligbrøde at pille ved dem. Verdens frie instinkt, som arbejder på tværs af alle naturstridige hindringer, er nået til dette resultat. Dante og Shakespeare er et enestående par. De står hver for sig, i kongelig ensomhed; ingen ved deres side, ingen nærværende dem. I verdens almindelige bevidsthed ikklædes disse to en vis overjordiskhed, en glorie af fuldstændig perfektion. De er kanoniserede, selvom ingen pave eller kardinal har blandet sig deri!¹⁰

Carlyles kanonisering af Shakespeare og Dante, torsdag den 12. maj 1840, er det litterære kanonbegrebs fødsel. Allerede Novalis skrev om en kanon i litteraturen. Spredt og tilfældigt, i breve og dagbøger. August Wilhelm Schlegels oversættelse af Shakespeare roste han som en kanon for alle senere oversættere. I sin private dagbog omtalte han eventyret som al sand poesis kanon. Novalis benyttede imidlertid her kanon i den antikke betydning –

sandsynligvis inspireret af Immanuel Kants genoplivning af ordet i *Kritik der reinen Vernunft* – som en teknisk regel eller rettesnor.¹¹ Carlyle var den første, der *kanoniserede* litteraturens helte. I starten af det 19. århundrede var det litterære sprog imidlertid blevet så gennemvædet af det religiøse sprog, at kanoniseringen af litteraturen blot var et spørgsmål om tid. På dette punkt var Carlyle ikke nytænkende, men et talerør for sin tid.

Den tabte kanon

Den litterære kanon opstod i reaktion. Novalis, Heine og Carlyle reagerede alle på et tab som de var sig pinligt – eller i Heines tilfælde henrykt – bevidst. Deres valg af religiøse metaforer, begreber og ord til at beskrive kunst og litteratur var ikke noget tilfælde. De søgte en religionserstatning. Som den amerikanske skribent Ralph Waldo Emerson, der korresponderede med Carlyle, skrev i 1842: "Hvis vi trættes af helgenerne, er Shakespeare vores tilflugtssted".¹² Digtere erstattede helgener og profeter. Museer og koncertsale erstattede kirker og kapeller. Den litterære kanon erstattede den bibelske kanon.

Den bibelske kanon var blevet fastsat i oldkirken.¹³ Endnu i det 2. århundrede havde man ikke nogen samling af skrifter, der kunne betegnes som Det Nye Testamente. 'Skriften' betegnede først og fremmest den jødiske overlevering af hvad vi nu kender som Det Gamle Testamente. I det 3. århundrede begyndte den bibelske kanon imidlertid at tage form. Stridigheder mellem forskellige sekter inden for den kristne tro nødvendiggjorde en kodificering af overleveringen. I det 4. og 5. århundrede enedes størstedelen af kirken mere eller mindre om den nuværende udformning af Bibelen eller *Kanon*, som den allerede da blev kaldt.

Frem til det 17. århundrede stod oldkirkens bibelske kanon stort set uantastet. Mens reformationen angreb kirkens autoritet, så understregede reformatorerne kun så meget mere Bibelens urørlighed. I forordet til sin oversættelse af Det Nye Testamente fra 1522, erklærede Martin Luther, at det ville være bedst hvis "denne bog udgik uden forord og fremmede navne, men kun førte sit eget navn og tale".¹⁴ En ekstrem version af protestantisk tiltro til skriften var den såkaldte verbalinspirationslære, der blev forsvaret under den lutherske ortodoksi i det 16. og 17. århundrede. Ifølge denne lære var Gud

dictator over skriften. Apostlene var kun sekretærer, der ordret havde nedskrevet Guds diktat.

I det 17. århundrede påbegyndte filologer og historikere imidlertid en systematisk bibelkritik. For så vidt denne kritik var kanonkritik, så undersøgte den formationen af kanon i de første århundreder efter Kristus. Kritikerne påpegede at Bibelen, som nævnt, først sent blev kodificeret og at man ikke uden videre kunne overtage kirkefædrenes vurdering af overleveringen. Kritikken satte endog spørgsmålstejn ved om det overhovedet var meningsfuldt at tale om en kanon. Allerede i slutningen af det 17. århundrede blev den bibelske kanons overleveringshistorie dokumenteret af den franske bibelkritiker Richard Simon i *Historie critique du Vieux Testament* fra 1678 og *Historie critique du texte du Nouveau Testament* fra 1689. Mellem 1771 og 1775, påviste Halle-professoren Johann Salomo Semler den bibelske kanons usikkerhed for det nordeuropæiske publikum i *Abhandlung von freier Untersuchung des Canon*. Året efter, i en kommentar til Simons bog om Det Nye Testamente, kunne Semler fastslå:

Det er et gammelt og historisk uafviseligt standpunkt, at der fra starten hos forskellige partier også var forskellige kanoner. Det kan man vise historisk. Det standpunkt, at der kun bør være én kanon, der for altid indeholder alle skrifter, beror sig på den metafysiske og dogmatiske vanetænkning, der ensretter tiderne og menneskene.¹⁵

Det tabte rige

Den litterære kanon erstattede mere end et par bøger, der i oldkirken var blevet samlet i den bibelske kanon. Novalis, Heine, Carlyle og Emerson tog ikke blot Bibelen ned fra hylden for derefter at sætte Dante, Shakespeare og Goethe tilbage på samme pladser. Trods al sekularisering var Bibelen også stadig det væsentligste fælles holdepunkt for det store flertal af europæere – og især amerikanere – i det 19. århundrede. Kanoniseringen af kunsten og litteraturen var snarere et forsøg på at genskabe det større erfaringsfællesskab, som Bibelen engang havde givet adgang til, men som nu var gået tabt.

I to årtusinder havde kristendommen kunnet forklare næsten alle aspekter af tilværelsen. Hele verdenshistorien var omkranset af den bibelske fortæl-

ling fra skabelse til dommedag. Naturen lod sig forklare ved religiøs metafysik. Moral og ret tog deres udgangspunkt i Moselovene. Endnu i slutningen af det 17. århundrede kaldtes naturretten for den guddommelige ret. Langt op i det 18. århundrede troede flertallet af lærde at verden kun var omkring 6.000 år gammel.

Langsomt opdagede man imidlertid at menneskeheden måske havde en forhistorie før skriften, at naturens love ikke nødvendigvis stemte overens med metafysikkens og at de menneskelige samfunds oprindelse og udvikling ikke kunne forklares inden for rammerne af den bibelske fortælling.¹⁶ Mens Bibelen endnu stod, om end vaklende, så var hele den bibelske verdensforståelse ved at bryde sammen. I 1775, i sidste bind af sin *Abhandlung von freier Untersuchung des Canon*, kunne Semler afvise forsøget på at forstå "historiske, kronologiske, filosofiske, moralske sager" ved hjælp af Bibelen. "Man bør snarere indrømme", skrev Semler, "at man fra det hellige skrift, eller Bibelen, hverken kan lære den såkaldte verdenshistorie, der omfatter alle de kun gradvist opdagede folk, eller den præcise kronologi i forbindelse med andre folks historie, og endnu mindre den såkaldte filosofi, fysik astronomi, matematik, etc".¹⁷

Videnskaben fortrængte den bibelske forståelsesramme, men den skabte ikke noget alternativ, som alle kunne samles om. Historien om den moderne videnskabs opståen er ikke mindst en historie om opspaltningen og fragmenteringen af den europæiske ånd.¹⁸ I det 16. og 17. århundrede var alle lærde – i det mindste i princippet – universelt lærde. Alle dele af videnskaben var tilgængelige for alle. En professor i logik eller historie kunne ubekymret søge om en stilling i teologi eller medicin. En elev, der havde været igennem en svensk skoleuddannelse, kunne uden videre optages på et italiensk eller tysk universitet. Grundlaget for alle videnskaber var det samme og overalt var sproget latin.

I løbet af det 18. århundrede blev videnskaben derimod i stigende grad specialiseret og professionaliseret. Nationale akademier, som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab indstiftet af Christian VI i 1742, overtog en stor del af det videnskabelige initiativ. På universiteterne kunne man ikke længere uden videre skifte fra fag til fag, men måtte fastlægge sig på et enkelt fag tidligt i karrieren. Universitetsuddannelserne blev lokale og rettede sig imod embedskarrierer i de hastigt voksende statslige bureaukratier.

Københavns Universitet oprettede eksempelvis i 1736 en ny embedsuddannelse, hvor de studerende kunne springe direkte til et kort jurastudium, uden først at bestå den latinske basisuddannelse. Overalt i Europa mistede latin gradvist sin betydning som videnskabsprog.

Det var heller ikke kun inden for videnskaberne, at den fælles referenceramme var under sammenbrud. Mens den latinske litteratur langsomt forsvandt ud af den kollektive hukommelse, opstod en række af nye og lokale litteraturformer. Markedet blev oversvømmet af bøger og tidsskrifter til en sådan grad at ingen længere havde overblik. Som Novalis' ven, litteraturkritikeren August Wilhelm Schlegel, i 1802 klagede sin nød:

To gange årligt kaster den store boghandlernes flodbølge (ikke medregnet de mindre månedlige foldbølger, hvormed tidsskrifterne bliver skyllet ind) store baller af nye fødsler på land, fra det store ocean af digterisk fladhed og plathed. Disse bliver så, med sygelig grådighed, slugt af læseverdenens store pøbel, men uden at sikre den mindste næring. De bliver straks glemt igen og forsvinder i læsebibliotekernes snavs. Og ved den næste messe starter det samme kredsløb forfra. Man hylder den nu alment udbredte læseglæde, men du milde himmel! hvad for en læsning er dette! Den fordømmer sig selv alene derved at den så rastløst griber efter det nye, der dog ikke er virkeligt nyt.¹⁹

Bruddet med den fælles referenceramme blev af nogle fejret som en personlig befrielse og en mulighed for folkelig vækkelse. For Novalis, Schlegel og mange af deres samtidige var det derimod en tragisk oplevelse. De længtes efter en fjern tidsalder, med Novalis' ord i begyndelsen af *Die Christenheit oder Europa*, "hvor Europa var et kristeligt land, hvor En kristenhed beboede denne menneskelige verdensdel, En stor fælles interesse forbandt de fjerreste provinser i dette åndelige rige".²⁰ Sammenholdet omkring de udvalgte få i den litterære kanon, gav i det mindste en vag mindelse om denne fortabte fortid.

Den genfundne kanon

I 1980'erne fik kanonbegrebet en renæssance, ikke mindst på det nordamerikanske kontinent. Kanonbegrebet havde ellers for årtier været gået i glemmebogen, men i 1980'erne kom det tilbage med fuld kraft. I første omgang

blev ordet benyttet af den litterære kanons modstandere. I et interview i *Harper's Magazine* fra 1989 kunne litteraturforskeren Roger Shattuck således konstatere:

I de fyrrer år jeg har skrevet og undervist, har jeg aldrig hørt ordet kanon brugt uden for teologien [...] Ordet er blevet indført de sidste ti år af dem, der opfatter sig selv som fjender af den traditionelle læseplan. Det er et ukvemsord, der hentyder til noget tvunget, autoritært, reaktionært.²¹

Kritikerne af den litterære kanon benyttede de samme teknikker, som havde været benyttet i opgøret med den bibelske kanon i det 17. og 18. århundrede. De historiserede den litterære kanons opkomst. De påpegede at den vestlige litterære kanon opstod som et magtinstrument i en bestemt politisk situation og at den derfor også understøttede en bestemt politisk orden. Ligesom den bibelske kanon postulerede den litterære kanon at være objektiv og urørlig og skjulte de underlæggende magtforhold. Den medvirkede dermed til at reproducere samfundets magtstrukturer, uden at stille disse under kritisk debat. Som den palæstinensisk-amerikanske kulturkritiker Edward Said bemærkede i sin toneangivende bog, *The World, the Text and the Critic* fra 1983:

Hvad jeg kritiserer er [...] den næsten ubevidste ideologiske antagelse at den eurocentriske model for humaniora repræsenterer et naturligt og korrekt genstandsfelt for en humanistisk akademiker. Dens autoritet kommer ikke kun fra den ortodokse kanon af litterære monumenter, der er blevet nedarvet gennem generationer, men også fra den måde på hvilken denne kontinuitet reproduceres gennem den familiære kontinuitet i kæden af biologisk formering [ved professorernes påvirkning af deres studenter, KRE]. Hvad vi har her er udskiftningen af en orden med en anden, i en proces hvor alt ikke-humanistisk og ikke-litterært og ikke-europæisk bliver efterladt uden for strukturen.²²

19

Said så endog en sammenhæng mellem denne kulturelle kontrol og fortidens religiøse kontrol. Med en formulering, der ikke var langt fra Johann Salomo Semlers Bibelkritik i 1770'erne, betegnede Said begge som "kanoner

af orden, hvis normale virkning enten er at tvinge til underkastelse eller at vinde tilhængere".²³

Som det fremgår af citatet fra Said, rettede kritikerne ikke mindst deres angreb imod den europæiske tradition, som denne blev undervist på basisuddannelsen ved de amerikanske universiteter. Den del af det akademiske miljø, der ønskede at bibeholde den tætte forbindelse til den europæiske tradition, svarede snart igen.²⁴

Den bog, der mere end nogen anden prægede 1980'ernes debat, var Allan Blooms *The Closing of the American Mind* fra 1987. I bogen kom Bloom med en række usædvanligt grove sammenligninger mellem 1980'ernes venstrefløj og 1930'ernes tyske nazister, og kaldte til kamp imod "demokratiseringen af universitetet",²⁵ der havde fået de studerende til at miste fokus og ødelagt deres forhold til gode bøger. Ligesom romantikerne beklagede Bloom opspaltningen og forfladigelsen af kulturen. Ligesom romantikerne ønskede han at vende tilbage til en gylden tidsalder før den moderne forvirring.

I Blooms verdensbillede spillede 1950'ernes amerikanske universiteter nogenlunde samme rolle som den middelalderlige pavestat hos Novalis og Schlegel. Den oprindelige amerikanske uddannelse i *liberal arts* var, ifølge Bloom, universel. Mens kulturrelativisterne begrænsedes af deres politiske korrekthed og europæerne af deres nationale traditioner, så kunne 1950'ernes amerikanske student vælge frit af historiens tagselvbord: "for amerikanere", skrev Bloom, "tilhører Homer, Virgil, Dante, Shakespeare og Goethe enhver eller 'civilisationen'".²⁶ Som det fremgår af den udvalgte liste af forfattere, havde han ikke helt ret i sin afgrænsning. Det var stort set de samme som blev kanoniseret af skotten Carlyle halvandet århundrede tidligere.

Allan Bloom benyttede ikke begrebet kanon, men dette blev lanceret med fuld kraft af hans navnefælle Harold Bloom i *The Western Canon* i 1994. Hvor Allan Bloom længtes tilbage til sin ungdoms studietid, længtes Harold Bloom tilbage til det 19. århundredes europæiske litteraturforståelse. Han hyldede sig selv som retmæssig aftager af Nietzsches og Burckhardts åndelige elitisme, og citerede endog Heine for bemærkningen: "Der er en Gud, og hans navn er Aristofanes".²⁷

Harold Bloom ønskede også at udgrænse litteraturen fra politikken. Den literære kanon var ikke grundsten i nogen som helst politisk orden, men amoralisk og sandsynligvis skadelig for samfundssindet. Den var derfor heller ikke en færdig liste af bøger til obligatorisk læsning i skolen, men et eksklusivt tilbud til de oplyste få. Imod strømmen af politiske fortolkninger, opfordrede Bloom sine kollegaer:

Vi bør undervise mere selektivt, udsøge de få der har evnen til at blive højt individualiserede læsere og skribenter. De andre, der lader sig underkaste en politiseret læseplan, kan overlades til denne. Pragmatisk set kan æstetisk værdi genkendes og erfares, men den kan ikke overføres til dem der ikke har evnen til at begribe dens følelser og erkendelser. At strides på dens vegne er altid en fejltagelse.²⁸

Den vestlige kanon var kanon fordi den var sand. Dette fuldstændigt uafhængigt af personlige, politiske og sociale forhold. Den kunne således heller ikke forandres eller stadfæstes ved politisk indgriben, men udelukkende ved nye læsninger. Trods titlen på sin bog og den medfølgende liste af skrifter kunne Bloom roligt erklære: "Ingen har autoriteten til at fortælle os hvad den vestlige kanon er, slet ikke fra omkring 1800 til i dag. Den er ikke, kan ikke være, præcis den liste som jeg giver, eller som nogen anden giver. Hvis den var, ville det gøre en sådan liste til en ren fetich, blot endnu en vare".²⁹

Kritik og kanon

Siden fordomskritikken for alvor satte ind engang i det 17. århundrede har kanontanken været til diskussion. Den europæiske kanon, først den religiøse og siden den litterære, er til stadighed blevet udfordret. Ethvert forsøg på at undsige sig kritikken har, med et berømt udsagn af Immanuel Kant, fremavlet "berettiget mistanke imod sig og kan ikke gøre krav på den ublandede agtelse, som fornuften kun bevilliger den, der kan udholde dens frie og offentlige prøvelse".³⁰

21

Trods alle angreb har den europæiske kanon imidlertid vist sig uafrystelig. Den fremstår som en nødvendighed – en sikkerhed i en usikker verden som menneskene hverken kan eller vil undvære. Tilhængere af kanon har derfor de sidste tre århundreder forsøgt at forsvare den over for fornuftens 'beretti-

gede mistanke'. Forsøget på at redde kanon fra kritikken har givet form og indhold til kanonbegrebet.

Carlyle påstod om Dante og Shakespeare, at de var kanoniserede "selvom ingen pave eller kardinal har blandet sig deri". I samme ånd benægtede Harold Bloom halvandet århundrede senere, at nogen kunne have "autoriteten til at fortælle os hvad den vestlige kanon er". Ved at insistere på den litterære kanons selvstændighed og uafhængighed, imødegik de anklagerne for tvangslæring og politisk ensretning. Den litterære kanon skulle ikke understøtte en ny pavestat af litteraturprofessorer, men tværtimod sætte de studerende fri til selv at udforske den europæiske arv.

Omvendt har diskussionen om kanonbegrebet bevist, at kritik ikke nødvendigvis udelukker kanon. Opsplætningen af videnskaben og demokratiseringen af kulturen har ikke frarøvet menneskene muligheden for at finde trøst og glæde i rækken af store tænkere og forfattere. Den utrolige popularitet og udbredelse som tilhængerne af kanon har fundet, er det bedste bevis imod deres egne dommedagsprofetier. Eksempelvis lå Allan Blooms *The Closing of the American Mind* på toppen af *New York Times'* bestsellerliste i 31 uger og førsteudgaven alene blev solgt i omkring 800.000 eksemplarer.³¹ Et salgstal som hverken Dante, Shakespeare eller Goethe ville have turdet drømme om.

Noter

¹ Novalis [Friedrich von Hardenberg]: *Fragmente und Studien. Die Christenheit oder Europa* (Stuttgart, 1996), s. 24.

Alle oversættelser er mine egne.

² Op.cit., s. 34.

³ Op.sit., s. 32. Novalis synes dog senere at have ændret sit syn på Goethe, herom se Hendrik Birus: Gösste

Tendenz des Zeitalters oder ein Candide, gegen die Poesie gerichtet? Friedrich Schlegels und Novalis' Kritik des Wilhelm Meister, *Goethes Kritiker*, red. Karl Eibl og Bernd Scheffer (Paderborn, 2001), s. 27-43.

⁴ Herom se også Thomas Nipperdey: *Wie das Bürgertum die Moderne fand* (Stuttgart, 1998 [1988]), især s. 22-28.

⁵ P. Hansen: Johanne Luise Heiberg, i *Dansk biografisk Lexikon*, red. Carl Frederik Bricka, VII (København, 1893),

241-250.

⁶ Novalis [Friedrich von Hardenberg]: *Heinrich von Ofterdingen. Ein nachgelassener Roman von Novalis* (Berlin, 1802), s. 16.

⁷ Heinrich Heine: *Werke in Fünf Bände*, V (Weimar, 1962), s. 92.

⁸ Op.cit., IV, s. 229.

- 9 Op.cit., IV, s. 296.
- 10 Thomas Carlyle: *Sartor Resartus and On Heroes and Hero Worship* (London, 1948), s. 318.
- 11 For en kort historisk gennemgang af kanonbegrebets tidligste historie, se art. Kanon i *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, red. Joachim Ritter et al., bd. IV (Basel, 1976), spalte 688-692. For en mere omfattende diskussionen af begrebets betydning frem til slutningen af det 20. århundrede, se Jan Gorak: *The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea* (London, 1991). Gorak har dog oversat både Kants og Carlyles brug af kanonbegrebet.
- 12 Ralph Waldo Emerson: *Selections*, red. Stephen E. Whicher (Boston, 1957), s. 186.
- 13 For en grundig gennemgang af det kristelige kanonbegreb frem til i dag, se Anton Ziegenaus: *Kanon: Von der Väterzeit bis zur Gegenwart* (Freiburg, 1990).
- 14 Martin Luther: *Vorreden zur Bibel*, red. Heinrich Bornkamm (Göttingen, 1989), s. 167.
- 15 Richard Simon: *Kritische Schriften über das neue Testament*, overs. Heinrich Matthias August Cramer, I (Halle, 1776), s. 325, note **:.
- 16 Herom se også Kasper Risbjerg Eskildsen: Historien før historien, 1066 – *Tidsskrift for historie*, 34, 1 (2004), s. 12-21.
- 17 Johann Salomo Semler: *Abhandlung von freier Untersuchung des Canon*, IV (Halle, 1775), s. 40.
- 18 Om denne udvikling se også Kasper Risbjerg Eskildsen: Hukommelse, forglemmelse, dannelse, *Rubicon*, 11, 2 (2003), s. 58-69.
- 19 August Wilhelm Schlegel: *Über Literatur, Kunst und Geist des Zeitalters* (Stuttgart, 1994), s. 7.
- 20 Novalis 1996, op. cit., s. 67.
- 21 Citeret i Gorak 1991, op. cit., s. 221.
- 22 Edward W. Said: *The World, the Text, and the Critic* (Cambridge, Mass, 1983), s. 22.
- 23 Op.cit., s. 290.
- 24 En kritisk gennemgang af modbevægelsens argumenter er for nylig givet i Erk Grimm: Bloom's Battles: Zur historischen Entfaltung der Kanon-Debatte in den USA, *TEXT + KRITIK. Zeitschrift für Literatur*, IX/02: Sonderband, (2002), s. 39-54.
- 25 Allan Bloom: *The Closing of the American Mind* (New York, 1988 [1987]), s. 65.
- 26 Op.cit., s. 54.
- 27 Harold Bloom: *The Western Canon: The Books and School of the Age* (New York, 1994), s. 17.
- 28 Op.cit., s.17.
- 29 Op.cit., s. 37.
- 30 Immanuel Kant: *Werke in Sechs Bänden*, II (Darmstadt, 1956), s. 13, note *.
- 31 Tallene stammer fra Lawrence W. Levine: *The Opening of the American Mind* (Boston, 1996), s. 6.